

SPRÅK, UTBILDNING OCH SKOLSYSTEM I ANTIKENS GREKLAND OCH ROM

Fördjupningstematik från Världskulturmuseernas digitala lärplattform

ANTIKEN

Av KENNETH SILVER, FD, intendent Grekland-Rom-Cypern

CC BY-NC 4.0

NO AI TRAINING

Innehåll

Introduktion	3
Språk som socialt och mänskligt verktyg	3
Språk och skrivkonst – nyckeln till civilisationens framgång	4
Grekiskan – det äldsta indoeuropeiska språket?	5
Språk definierade samhörighet och etnicitet i den grekisk-romerska världen	7
De italienska språken och latinets historia	8
Mångfalden av språk och kulturer inom Romarriket	9
Grekland	15
Utbildning och skolsystem under den grekisk-romerska antiken	15
Hemskola och privat undervisning	15
Elementärskola	16
Yrkesinriktad utbildning, "universitet" och militären	17
Rom	19
Utbildning och skolsystem under den grekisk-romerska antiken	19
Hemskola och privat undervisning	19
Elementärskola	20
Grammatikskola	27
Retorskola	27
Skolundervisningens praktiska tillämpningar och "läroplanens" mål	27
Det romerska samhället under kejsartiden och senantiken med tanke på undervisning och allmän läs- och skrivkunnighet	30-36
Mer innehåll hittas via www.varldskulturmuseerna.se/digitala-resurser/skolprogram-online/antiken/	
Antiken - Världskulturmuseerna	

Introduktion

Språk som socialt och mänskligt verktyg

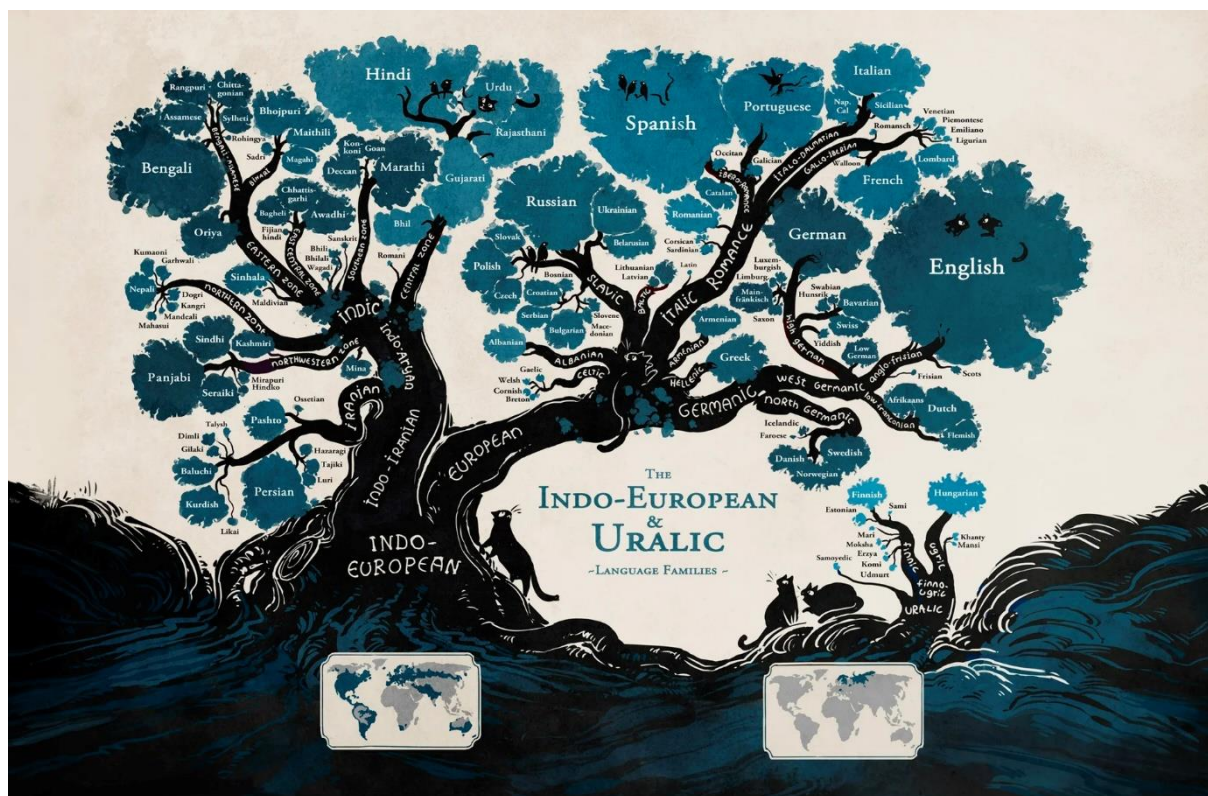
När man pratar om språk, syftar man vanligtvis på ett system av talade, manuella (skrivna) eller allmänt accepterade skrivna tecken eller symboler som har en särskild betydelse för oss. Språk användes alltid av en viss social grupp av människor för att ge uttryck åt sig, oftast i en begränsad geografisk kontext eller inom en utpräglad kultur och under en viss tid.

Det finns en mängd av vetenskapliga teorier, hypoteser och tankar om språkets *ursprung*, och *hur* och på *vilket* sätt språkförmågan hos människan först utvecklades. I det här sammanhanget kan vi tyvärr inte gå in på ett typologiskt och eventuellt evolutionistiskt perspektiv av ämnet. Språkforskare anser ändå att man kan följa utvecklingen av människans talade språk rätt så långt tillbaka i tiden. Men frågan är redan vetenskapligt svår att lösa, då det inte finns något källmaterial om äldre tider.

I rekonstruktionen av människans *språkträd* brukar man därför hellre tala om språkliga urformer eller urspråk, en av vilka är de indoeuropeiska språken som ännu dominerar Europa. Ur språkhistorisk (*lingvistisk*) synvinkel betyder det här att alla de indoeuropeiska språken anses härstamma från ett gemensamt urspråk, som kan indelas i undergrupper beroende på *hur* och *i vilken riktning* språken utvecklades. Inom språkhistoria skiljer man dessutom mellan det mänskliga språket som är det *talade språket*, och *skriftspråket*, som utgör den enda källan till äldre tiders språk.

Sumerisk byggnadsinskrift i form av en kon från ett tempel instiftat av härskaren Entemena för gudinnan Inanna och guden Lugal-Emush. Templet hette Emush och var beläget i Badtibira. Texten lyder ungefär så här: "För *gudinnan Inanna och guden Lugal-Emush byggde Entemena, härskaren över Lagash, Emush, deras älskade tempel, och beställde dessa lerkoner åt dem. Entemena, som byggde Emush, hans (personliga) gud, är guden Shulutul. Vid den tiden etablerade Entemena, härskare över Lagash, och Lugal-kigine-dudu, härskare över Uruk, broderskap*". MM 1977:011. Från ca 2 450 f.Kr. Längd: ca 17 cm, diameter ca 5 cm.

Konstnärlig syn på hur de indoeuropeiska och uraliska språken kan ha utvecklats sig sedan i form av ett traditionellt släktträd. Publicerat i *The Guardian* den 23 januari 2015 i en artikel skriven av Holly Young. Fotografi. Minna Sundberg. Copyright okänd.

Språk och skrivkonst – nyckeln till civilisationens framgång

Språk under antikens tid är ett tema nära besläktat med skriftens tidiga historia, det vill säga *hur* och *när* skrivkonsten uppfanns samt för *vilket* ändamål. Ur den synvinkeln hör det också ihop med *när* den historiska tiden inleddes och *hur* litteratur och historiska dokument så småningom uppkom.

I själva verket inleddes den historiska tiden ganska varierande på olika kontinenter. I det här tidsfönstret har det sedan länge tillbakakänt konstaterats med säkerhet att skrivkonsten inte upptäcktes i Europa utan i Mellanöstern. De äldsta bevisen finns från den sumeriska kulturen i Mesopotamien redan under det 4:e årtusendet f.Kr., vilket innebär att det skrivna språket har redan existerat omkring 5 500 år. Vid sidan av sin primära funktion, spelade språken också en alldeles avgörande roll senare under den historiska tiden i stadsformationen, i hur *etnicitet* (*identifikation med och känsla av tillhörighet till en viss etnisk grupp*) definierades och hurudan *social status* eller hurudan gruppmedlemskap man hade i de forna samhällena. Språkets betydelse som en källa till förståelsen av de gamla civilisationerna, men också religionen, har många gånger underskattats.

Sumerisk terrakottarelief föreställande två figurer, den ena sittande och den andra stående. Figureerna bär sumeriska kappor eller mantlar och mössor av något slag. Mannen till höger som står bär ett svärd. Ålder och proveniens okänd. Storlek 6 x 7 cm. Medelhavsmuseets samlingar, NM Ant 2294. CC BY 4.0.

Grekiskan – det äldsta indoeuropeiska språket?

Grekiskan hör till de äldsta och kanske bäst dokumenterade indoeuropeiska språken med en historia som sträcker sig omkring 3 400 år tillbaka i tiden. Det är även möjligt att grekiskan är det äldsta talade språket som fortsättningsvis är i bruk. Man antar vidare att grekiskan härstammar från den mykenska tidens standardiserade proto-grekiska stavelseskrift, den så kallade *linear B* -skriften som användes under sen bronsålder ca 1 400–1 200 f.Kr.

Lertavla med Linear B skrift (mykensk grekiska). Tavlan är ett register på offer av olivolja till olika religiösa gudomligheter och prästerskapet. Utgrävt på Kreta, Knossos och donerad av utgrävaren Sir Arthur Evans till The British Museum. Museum nummer 1910,0423.1. Senminoisk IIIA period, ca 1 375 f.Kr. Höjd: 3,9 cm; längd: 15,5 cm och djup: 1,1 cm. Vikt: 112 gram. Engelsk translitteration: *"In the month of Lapatos: To *47-ku-to 1.6 litres oil, to Pipituna 1.6 litres, to Aurimos 6.4 litres oil, to all the gods 9.6 litres, to the augur 9.6 litres, to the priestess of the winds 28.8 litres oil, Itanos to the priestess of the winds 14.4 litres"*.
Inscription note: Translation based on a unit of oil as 28.8 litres"

Utvecklingen av den arkaiska och klassiska tidens grekiska sammanfaller med uppkomsten av stadsstaterna som samhällsform i det östra Medelhavsområdet från ca 750 f.Kr. fram till det 4:e århundradet f.Kr., tills intaget av den hellenistiska tiden. Språkforskningen brukar poängtera att det egentligen var först under den hellenistiska tiden som universalgrekiskan eller det "gemensamma talspråket" kallat *koinē* infördes.

Under senantiken från det 5:e århundradet e.Kr. till 1400-talet levde den klassiska, attiska grekiskan kvar i det bysantinska riket i huvudstaden Konstantinopel inom den ortodoxa kyrkan som litteraturens, kyrkans och förvaltningens språk.

Ur ett historiskt, arkeologiskt och demografiskt perspektiv sätt var den grekisktalande befolkningen utspridd på tre kontinenter: den europeiska inklusive Italien, den asiatiska (Mindre Asien) avskilt av ett stort örike i Egeiska havet, men också delar av Nordafrika. Den grekiska man talade i dessa delar kunde jämföras med den attiska grekiskan. Grekerna själv ansåg sitt språk vara ett ursprungsspråk. Med tanke på det utspridda

geografiska området där grekiska pratades är det inte så konstigt heller att också en hel del dialekter uppstod som skilde sig från varandra. Nuförtiden pratar man nygrekiska.

En annan allmän uppfattning om språk under den grekisk-romerska tiden är att det fanns en slags dragkamp mellan grekiskan och latinet, antikens ledande språk. Den senaste forskningen inom den grekisk-romerska historien där språk och samhälle behandlats har dock påpekat att det här utgör bara en del av sanningen. Därför blir tolkningarna oftast missvisande, utan att här gå in på filologiska detaljer.

Språk definierade samhörighet och etnicitet i den grekisk-romerska världen

Grekerna delade oftast en ovanligt stark känsla av samhörighet, trots att de kanske representerade olika stadsstater spridda över ett splittrat landskap och oavsett att de pratade olika grekiska dialekter. Det oaktat ansåg sig grekerna ändå dela en gemensam, grekisk (*hellensk*) kultur redan genom sitt språk. Påståendet bekräftas i det kända citatet av den antika författaren Herodotos från Halikarnassos i Mindre Asien (han föddes ca 483 och dog före 420 f.Kr.) i den första universalhistorien av antiken (8.144) där författaren skrev ungefär så här: *"...det gemensamma språket och blodsbanden förenade dem med en "grekiskhet", på samma sätt gudarnas tempel, offergåvorna och livsstilen"*.

Fullstor staty av historikern Herodotos. Hittad i Halikarnassos, hans hemstad (moderna Bodrum i Turkiet). World History Encyclopedia, monsieurdl, 2012. Allmän egendom.

Huruvida icke-grekiska språk inverkade på grekiskan är oklart, men det kan vi inte just nu gå in på i detta korta inlägg. Det intressanta är förstås det att den kulturella och etniska identifieringen inom den grekisk-romerska kulturen skedde oftast med mycket starka språkliga förband.

I sin definition av den kulturella omgivningen utgick antikens grek från att alla icke-greker var *bárbaroi* (sing. *bárbaros*). I början betydde termen enbart "utlänningar", det vill säga folk som närmast pratade ett annat språk, vilket per definition betecknade att de på samma gång representerade en annan kulturell bakgrund sett från det hellenska perspektivet och den grekiska kulturen. Dessa folk ansågs vara ömkansvärda i sin bristfälliga kunskap om den grekiska kulturen och det grekiska språket. Greken menade naturligtvis att också romaren var *bárbaros*.

Inom kort fick det onomatopoetiska (ljudhärmande) ordet *bárbaros* en annan, mörk underton i propagandasyfte. Grekerna började nämligen förknippa termen med den slags vildhet och brutalitet man tillräknade många omgivande folk, alla sådana som såg fysiskt annorlunda ut, hade andra sociala seder och traditioner, men framför allt pratade ett främmande språk. Särskilt efter Perserkrigen (5:e århundradet f.Kr.) användes termen i Grekland direkt i pejorativ och rasistisk mening. Orsaken var den grekiska nationalismen eller panhellenismen som tilltog i styrka. Då tog man detta nya "vapen" i bruk för att förlöjliga icke-grekiska folk genom att antyda att de inte bara var fientligt inställda, men samtidigt också kulturellt, intellektuellt och ur ett moralperspektiv underlägsna den grekiska traditionen.

Alltså, kom termen *bárbaros* senare att identifieras med "barbarer" som grupptillhörighet eller "barbarism" som en negativ kulturell eller social företeelse. Med andra ord, termen *bárbaros* som ingick i den romerska världssynen under Romarrikets storhetsperiod som ett väsentligt element för att beteckna alla icke-romerska (icke-latinska) stammar och folk, var i ett historiskt perspektiv faktiskt ett direkt språkligt och kulturellt lån från Grekland. Det märkliga är dock det att även om grekerna innan hade först stämplat romarna som "barbarer", betalade romarna inte med samma mått, utan upphöjde grekerna till civiliserade världen genom sina insatser, särskilt inom bildkonst, måleri och litteratur.

De italienska språken och latinets historia

Italien före den romerska erövringen var ett hem för diverse språk och kulturer, av vilka bara en del var indoeuropeiska. Språkforskare menar att åtminstone fyra större språkgrupper kan härledas från ett så kallat proto-italienskt (*föritaliensk*) språk, nämligen *latin*, de *sabelska* eller *sabelliska* språken, till vilka bland annat de osco-umbriska språken eller dialekterna hör, *församnitiska*, *sydpicene* samt andra små grupper som *sicel* på Sicilien.

Oskiskan, *umbriskan*, *etruskiskan* och de *sabelska* språken täckte största delen av det italienska fastlandet under sen järnålder. Dessa mindre språk är kända enbart ur ett tiotal eller högst hundratal inskriptioner som för det mesta dateras mellan ca 400 f.Kr.

till det 1:a århundradet f.Kr. Språkens positionering som indoeuropeiska språk har skett på filologiska grunder.

Latinet tog sitt namn från landskapet Latium i Italien, regionen där staden Rom låg och där den etruskiska/romerska stadskulturen enligt tradition anlades under det 8:e århundradet f.Kr. Också latin förekom i början i ett stort antal olika dialekter, vilka vi vet förvånansvärt lite om. Det latin som talades i Rom bredde snabbast ut sig i takt med att den så kallade *romaniseringen* av det italienska fastlandet framskred börjande från det 5:e århundradet f.Kr., tills det hade uppnått en dominerande ställning fram till det 3:e århundradet f.Kr. Att latinet sedan spridde ut sig över hela det italienska fastlandet följde naturligt i svallvågorna av den romerska bosättningen och det ökade inflytandet. Sakta men säkert tog latinet över alla små dialekter i och med att den romerska kulturen absorberade andra ledande kulturer, till exempel den etruskiska. Latinet spred sig också rätt så snabbt till Västeuropa, Nordafrika, och Sydosteuropa. Latinet har överlevt i de romanska språken.

Inom kort blev staden Rom synonymt med Romarriket och det latinska språket. Visserligen har man sagt att romarna inte var språkligt isolerade, men i praktiken kom latinet att spela en betydligt större roll i västra Medelhavsområdet än den gjorde till exempel i Mellanöstern. I Mellanöstern hade den grekiska kulturen och språket lagt djupa rötter sedan den hellenistiska tiden och utgjorde senare en kraftig motpol till latinets överlägsenhet som tal- och förvaltningspråk. Grekiskan kom därför att bevara sin ställning i det romerska rikets östra halva, även om latinet förblev det officiella, administrativa språket. Som sagt, levde grekiskan också kvar i Östrom som rikets officiella språk inom vad vi kallar för det Bysantiska riket eller Bysans efter det enade Roms fall 395 e.Kr. Samma utveckling syntes också i Grekland. Trots att landet föll militärt för den romerska erövringen redan i mitten av det 2:a århundradet f.Kr., lyckades den romerska kulturen aldrig utrota det grekiska språket eller kulturen.

Till sist brukar filologer också påpeka att latinet, trots sin universella användning och utspridning, saknar grekiskans kapacitet att uttrycka nyanser eller spektret av tankar och känslor. På samma sätt som grekiskan inom den ortodoxa kyrkan, lever latinet ännu kvar som ett aktivt, officiellt språk inom den katolska kyrkan, det så kallade *kyrkolatinet*, som utvecklades under senantiken.

Mångfalden av språk och kulturer inom Romarriket

Naturligtvis inneslöt det väldiga Romarriket som sträckte sig från nuvarande Storbritannien till Mesopotamien ett obegripligt stort antal folk och stammar, språk och dialekter, en del lokala, men andra med en universal utbredning. Det var inte heller så att grekiskan och latinet – trots att de ganska långt definierar de klassiska språken och antikens kulturella och etniska grund – skulle ha lyckats utplåna alla andra språk, eller att det inte skulle ha funnits en tävlan mellan olika språk. I statistiken syns inte heller att de klassiska språken i det långa loppet skulle ha förlorat anhängare, snarare kanske tvärtom.

Det är särskilt intressant att lägga märke till att romarna saknade ganska långt ett genuint intresse eller rentav resurser för att utplåna rådande kulturella, religiösa och språkliga olikheter inom det enorma riket. Så länge som provinserna fullgjorde sina ekonomiska förpliktelser mot den romerska staten, det vill säga betalade sina skatter och tillförde Rom de förnödenheter som hon behövde, och undersåtarna avstod från påfrestningar som uppror och oroligheter, alltså att de kom ihåg att respekterade Roms suveräna överhöghet, fick de ganska långt vara ifred. Det här är förstås en aning förenklat uttryckt och det fanns också undantag.

De medborgare inom Romarriket som först övergav sina lokala kultur- och språktraditioner var oftast de som arbetade inom handel, ekonomi och administration, det vill säga den gruppen som såg framemot de största ekonomiska fördelarna och vinsterna. Det var också på det här sättet som kulturintrycken både i form av *hellenistiseringen* och *romaniseringen* inom antiken effektivast bredde ut sig: på ett fredligt sätt, "inifrån", i motsats till krig eller erövringar som kom "utifrån" med tvång. Majoritetskulturens och -språkets uppenbara fördelar gjorde det i praktiken mycket mer attraktivt att frivilligt ta del av dem i jämförelse med att stanna helt utanför och gå miste om alla fördelar.

Tillika kan man kanske tolka det så att provinsborna under kejsartiden såg här för första gången en verklig möjlighet att sätta sina provinsiella och individuella önskemål och förväntningar till skrift. Om man ville bli hörd på ett annorlunda sätt av centraladministrationen, måste man aktivt använda sig av majoritetskulturens verktyg och språk också ute i provinserna. Det var ju så här som den romerska provinsadministrationen på riktigt fungerade. Underkuvade folk var tvungna att lära sig hur den romerska förvaltningsapparaturen på riktigt fungerade, och sedan komma på ett sätt att använda systemet till sin egen fördel, utan att behöva pruta alltför mycket på sina nationella eller etniska krav.

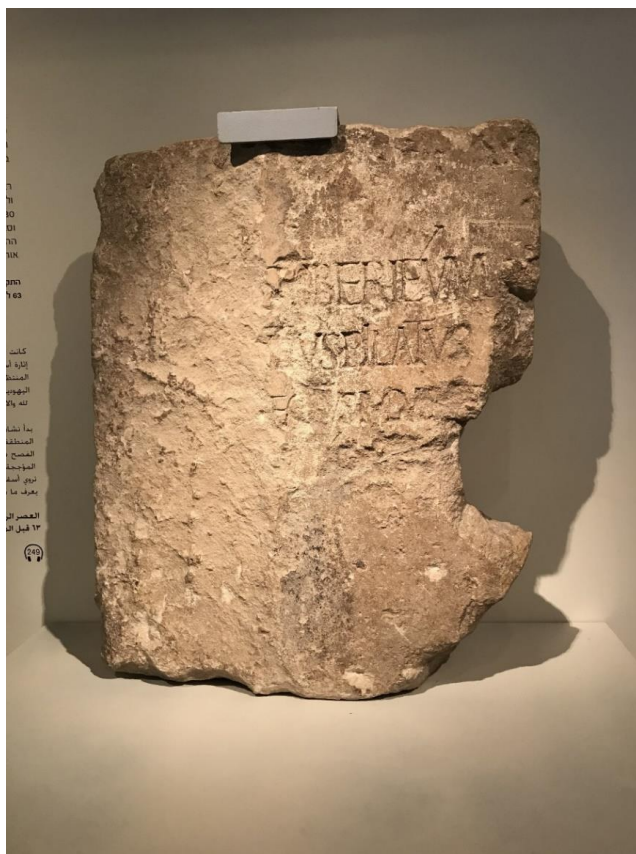
Det yttersta, och av alla eftertraktade målet börjande från gladiatoren som stred på arenan för att underhålla mobben och klara sig med livhanken i behåll, var det romerska medborgarskapet, för alla de som inte hade ärvt priset redan vid födseln. Medborgarskapet var eftertraktat speciellt av den anledning att det var ärftligt och erbjöd ägaren frihet. Däremot är det ganska klart att ute i avkrokarna eller på landsbygden i det romerska riket och provinserna ställde man sig säkert ganska likgiltigt till språkfrågan, det om man nu sist och slutligen pratade latin eller grekiska eller något annat språk ute i de stora städerna.

Redan det att det fanns en tudelning i en grekisk och latinsk kultur inom Romarriket är ett bevis på att kulturen och samhället var blandat. Minimum fanns det alltså två, men oftast faktiskt tre eller ännu flera förvaltningsspråk. Vi kan bara tänka på de stora städerna som omtalas på den här plattformen som Athen, Rom, Alexandria eller Jerusalem, metropolerna där i själva verket tiotals olika språk florerade samtidigt, sida vid sida.

De bästa exemplen kommer från den lilla romerska provinsen Judéen (6–66 e.Kr.) och dateras till det tidiga 1:a århundradet e.Kr. Majoritetskulturen och det latinska språket hade över lag väldigt dålig framgång i Mellanöstern och särskild dålig var framgången i Judéen under tidig romartid.

Utmärkta exempel på språkläget finns i tidig judekristen litteratur. Alla Nya testamentets evangelier är överens om att när, till exempel, Jesus från Nasaret korsfästes i Jerusalem under Pontius Pilatus mandatperiod ca 30–33 e.Kr. (Pilatus regerade antingen 17–36 eller 26–36 e.Kr.), lät den romerska landshövdingen avfatta en överskrift (*titulus*) på eller under korset skriven på *hebreiska* eller *aramaiska*, *latin* och *grekiska*, som angav vad Jesus var anklagad för, alltså på tre eller fyra språk.

Utan att gå in på detaljer, kan man sammanfattningsvis konstatera här att avrättningar genom korsfästning eller annars inom Romarriket som involverade inskriptioner användes i avskräckande syfte. Inskrifterna skulle kunna ses och läsas av så många som möjligt på deras modersmål, och vara synliga så långt som möjligt, och så länge som möjligt, för att injaga respekt och skräck hos människor.

Romersk/latinsk inskription i kalksten som upptäcktes år 1961 i den romerska teatern i hamnstaden Caesarea Maritima, som åberopar landshövdingen Pontius Pilatus som prefekt av den romerska provinsen Judéen. Inskriptionen lyder: [...byggnad för att ära Tiberius... Pontius Pilatus... prefekt av Judéen...]. Från 17–36 e.Kr. och har antagligen varit en invigningsinskrift i ett tempel ärat kejsar Tiberius. The Israel Museum, Jerusalem.

Fotografi: Kenneth Silver, 2023.

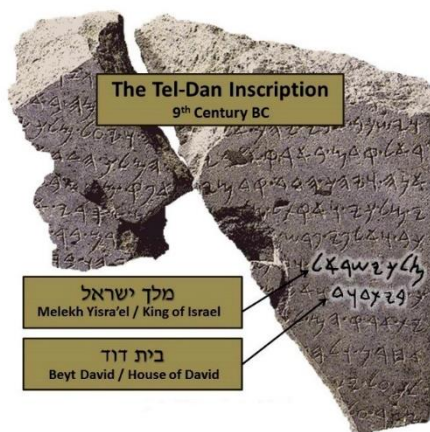
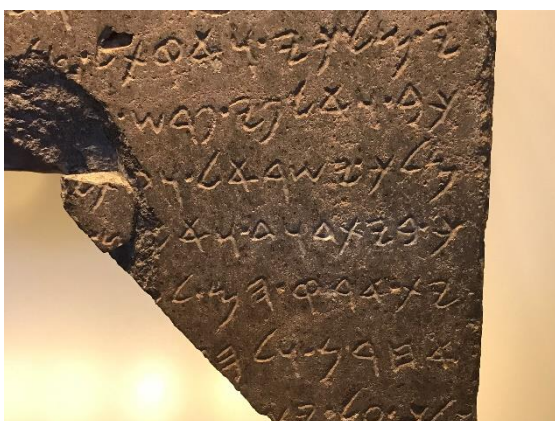
Av den här viktiga händelsen vet vi med säkerhet att Jerusalem under den första halvan av det 1:a århundradet e.Kr. hade tre, men sannolikt fyra officiella språk. Hebreiskan och arameiskan var de dominanta språken, medan administrationen i stort sett sköttes antingen via latinet eller grekiskan. Statistiska studier av arkeologiska inskriptioner funna i området oftast från gravsammanhang visar att omkring 40% skrevs på hebreiska, 40% på arameiska och resten omkring 20% på grekiska. Nästan inga latinska inskriptioner finns från tidig kejsartid, vilket i och för sig är märkligt. Samma sak finns dokumenterat på mynt som cirkulerade i området. Ett undantag är den berömda inskriptionen ovan som upptäcktes 1961 i den romerska teatern i hamnstaden Caesarea Maritima, som åberopar landshövdingen Pontius Pilatus som prefekt av Judéen. Men inskriptionens latinska språk är förståeligt eftersom inskriptionen restes inom Caesarea, den romerska huvudstaden i provinsen Judéen, där de flesta romerska soldater bodde och där latin talades och där det var det administrativa språket.

Ett annat utmärkt exempel från Bibeln finns återgivet i Apostlagärningarna 2:9–11, som berättar om de tidiga judekristnas liv och upplevelser. Det berättades att när lärjungarna på pingsthögtiden före 35 e.Kr. hade samlats i Jerusalem och blev uppfyllda av Helig Ande, kunde de alla höra sitt eget modersmål talas: med språk från Mesopotamien, Judéen, Pontus, Kappadokien, Mindre Asien, Frygien, Pamfylie, Egypten, Libyen, Kyrene eller Rom. Om det här var det språkliga faktumet i den allra längst belägna lilla provinsen Judéen vid Romarrikets östra gräns, kan vi bara tänka oss hurudan situationen kan ha varit i de riktigt stora städerna som Athen, Rom eller Alexandria.

Ju längre man befann sig från de urbana centren i Romarriket, desto säkrare var det att man träffade på massor av lokala språkliga dialekter och seder, vilka många gånger fortsatte genom antiken åtminstone intill medeltiden. Ett sådant särfall vid sidan av grekiskan är arameiskan, också kallat Mellanösterns *lingua franca* (ett gemensamt språk eller hjälpspråk mellan människor med olika språk för att kommunicera). Inom de romerska provinserna i Syrien och Judéen, inkluderande näraliggande Dekapolis öster om Jordanfloden, som ursprungligen beboddes av tidiga judekristna, fanns det platser där till exempel arameiska pratades under det 1:a århundradet e.Kr. och där språket fortfarande pratas på samma platser efter 2 000 år.

Unik arameisk inskription på en basaltstela från Tel Dan i Israel hittad på utgrävningar år 1993. Del av ett militärmonument där Arams (Syriens) konung Hazael säger sig ha dödat Israels kung Jehoram och Ahaziah från "Davids hus". Inskriptionen som härstammar från järnåldern från det 9:e århundradet f.Kr. är det äldsta utombibliska beviset på kung Davids dynasti som regerade i Israel. Israel Antiquities Authority 1993–3162, 1996–125; The Israel Museum, Jerusalem. Fotografi: Kenneth Silver, 2023.

Till vänster: detalj av inskriptionen med namnet av Israels kung och "Davids hus", enligt translitterationen till höger (okänd författare).

I den bemärkelsen var det vanligt att språket inte bara gick hand i hand med *etniciteten*, utan också med *religionen*, det som karakteriserade ett visst samhälle eller en etnisk grupp som pratade ett visst språk. Man har ofta också lyft fram *syrianernas* språk (Mesopotamien, Syrien) som är en slags dialekt av arameiskan och koptiskan (som talades i Egypten, baserad på hellenistisk grekiska med tillägg). Grekiska talades bara av en liten minoritet i Egypten, medan *puniskan* som var en variation av det nordväst-semitiska språket *feniciskan* som pratades i Karthago, var ett allmänt språk också i västra Medelhavsområdet och Nordafrika fram till Italien och Sicilien. Sedan fanns ännu *keltiskan* (keltoiberiska språken) man pratade i Gallien. Alla dessa språk kom att ha ett betydande inflytande. Syrianskan lever starkt kvar inom den östra, kristna katolicismen och bland annat munkväsendet, men också i kristen litteratur och Bibelöversättningar.

Antagligen var livet inte så svartvitt ens i Rom, vilket framgår av juristen Ulpian som levde under det 3:e århundradet e.Kr. (Ulpian föddes i Tyros i Fenicien och dog efter 228 e.Kr.). Ulpian som skrev om testamentöverlåtelse (*fidei commissum*) ca 215 e.Kr. menade att testamentöverlåtelse kan författas på vilket språk som helst, inte bara på latin eller grekiska, utan också puniska eller galliska eller vilket annat språk man ville. Samma sak gällde de svar domstolen väntade sig att få tillbaka, vilka också kunde ges på vilket språk som helst.

Från dessa senantika beskrivningar kan man åtminstone utgå ifrån att det måste den tiden ha funnits en ganska långt accepterad tolerans eller till och med nödvändighet för bruk av andra språk. Kanske det rentav kan tolkas så att den romerska lagstiftningen under senantiken hade slutligen accepterat det faktum att riket var multikulturellt, multispråkigt, och att detta borde synas även inom jurispraktik? Det är också helt möjligt att minoriteter från större och mer betydande provinser som Gallien, Syrien eller kanske Egypten hade bättre möjligheter till gehör i sina ärenden inom rättsskipningen med tanke på språket.

Dessa slutsatser medför indirekt att administration var tvungen att anpassas sig rätt så långt till existensen av en mångkulturell och -språkig miljö genom att upprätthålla ett parallellt system bland annat med tolkar och översättningstjänster. Det är också möjligt att domstolarna kan ha varit intresserade av att använda andra språk än enbart latinet. Även om Rom i teorin avskaffade lokala lagar när länder erövrades, blev praktiken ofta blev mycket mera komplicerad. Detta påstående blir bevisat genom exemplen från romerska Judéen där till exempel två olika rättssystem, religiösa och språkssystem existerade parallellt. Det här betydde inte alltid direkt en fredlig samexistens mellan systemen, men det oaktat existerade de i Judéen sida vid sida fram till 73 e.Kr.

Grekland

Utbildning och skolsystem under den grekisk-romerska antiken

Utbildningsväsendet, om man vill kalla det så eller skolsystemet under sen republikansk och tidig kejsartid, är ett tema som hör samman med hurdana förändringarna i de sociala förhållandena i samhället blev som ledde till att skolor ursprungligen inrättades. Ett annat tema är hurdan kultur formades via dessa skolor, vilka ämnen som undervisades i dem, på vilket språk undervisningen gick, och till vilka målgrupper riktade den sig, om det över huvud taget fanns någon allmän utbildning att erhållas.

Hemskola och privat undervisning

De tidigaste skolorna torde ha inrättats i Athen under den klassiska tiden, kanske redan det 5:e århundradet f.Kr. Det typiska draget genom hela den klassiska eran var att skolorna varken inrättades eller sköttes av staten, vilket ändrade först under den hellenistiska tiden.

Privatskolor kunde etableras i hem eller offentliga byggnader som lagerhus. Lärarna var i regel personer som anställdes av fastighetsägaren eller fadern i huset. Eftersom undervisningssystemet var privat saknades naturligtvis ett centralstyre, en övervakning av läroplanen, men framför allt en kvalitetskontroll av undervisningen. Då statligt finansierade skolor inte inrättats, saknades också i modern bemärkelse en allmän läroplikt, för det handlade ju närmast om privata pengar, initiativ och utvecklingsbehov.

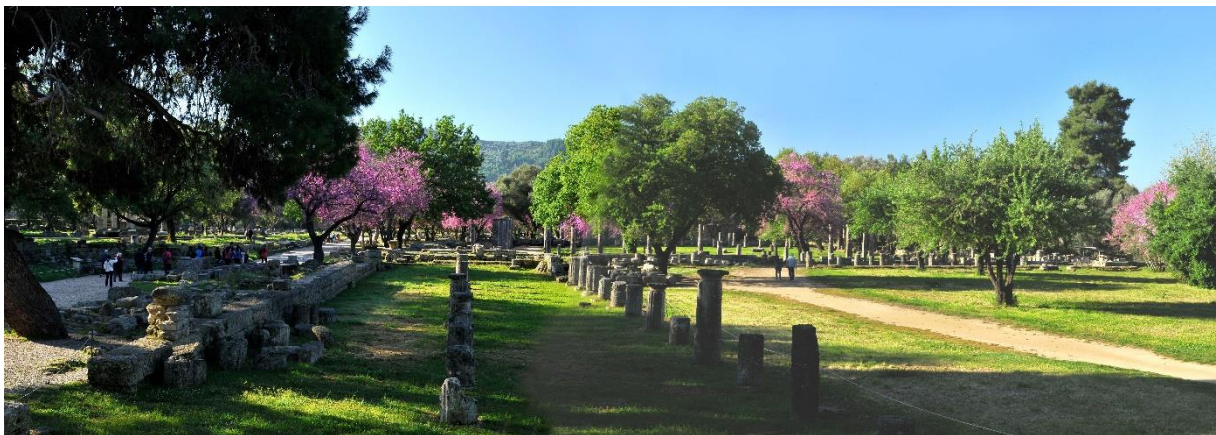
Det oaktat, förberedde utbildningen ynglingarna för vuxenlivet som "goda medborgare" och ett aktivt deltagande i samhällslivet, vilket innebär att de i framtiden förväntades sköta vissa statliga skyldigheter eller ämbetsuppdrag på det bästa möjliga sättet. Vid sidan av det här var en bärande tanke också att eleverna samtidigt skulle bli balanserade individer med en bra allmänbildning, en sak som romarna aldrig riktigt orkade fästa tillräcklig med uppmärksamhet vid.

I praktiken varierade det lokala undervisningssystemet ganska långt beroende på vilken stadsstat i Grekland, och kanske vilken tid vi pratar om. Till exempel i Sparta med strikt militär struktur var det primära intresset alltid att forma unga män till något nyttigt och uppfostra dem till dugliga soldater. Förvånansvärt nog hade kvinnorna i Sparta betydligt bättre möjligheter till framsteg i samhället än i demokratins vagga Athen. I Athen var man närmast intresserad av andra samhällseliga funktioner vid sidan av militären, personer som behärskade ett bredare fält och kunde tjäna såväl i fred som i krig.

Elementärskola

Elementärskolan för gossar inleddes vid en ålder av 6–7 år. Innehållet på undervisningen varierade beroende på vilka den i fråga varande stadsstatens intressen var. Läroplanen var ändå i normala fall uppbyggd omkring tre huvudavdelningar: skriv- och lästekniska studier, musik och friidrott.

Med tanke på innehållet var den grekiska elementärutbildningen betydligt grundligare än den romerska och varade fram till pubertetsålder tills eleverna fyllde 13 eller 14 år. Per definition var en ideell medborgare en person som skolats både till militära och civila uppdrag, vilket ganska långt förklarar den grekiska skolgångens tudelning i läroämnena och friidrott med fysisk träning. De senare nämnda aktiviteterna försiggick vid atletiskolorna (*palaestra*) och sportscentran (*gymnasierna*) (se under).

Norra sidan av palaestran/gymnasiet i Olympia, Elis, Grekland, sett från portikens insida. Till vänster Philippeion. Wikipedia, 2019, LBM1948, CC BY-SA 4.0.

Det intressanta är att även om det fanns skolor i Grekland, var de alla en lång tid privata. Trots detta var avgifterna så pass låga, att vem som helst, även mindre bemedlade, oftast ändå hade en chans att sända sina barn åtminstone för ett par år till skolan. Även om stadsstaten Athen i början inte direkt var involverad i hur grundutbildning skulle ordnas, höll samhället trots det via lagstiftningen ett vakande öga över elementär- och atletiskolornas formella verksamhet.

Bland annat reglerades det att skolgången kunde inledas tidigast vid soluppgång och avslutas senast när solen gick ned. Det fanns också bestämmelser om vid vilken ålder man kunde inleda sin skolgång och hur många elever en skola kunde ta. Som regel erbjöds flickor inte en basutbildning i form av skolgång. I stället fick de hemmaundervisning i hushållssysslor, i bästa fall en elementär läs- och skrivkunskap, ifall föräldrarna råkade vara läskunniga. En konsekvens av de här sederna var att läskunnighet saknades långt bland kvinnor, då utbildningen närmast berörde fria män. I motsats hade nästan alla fria män i Grekland någon slags läskunskap.

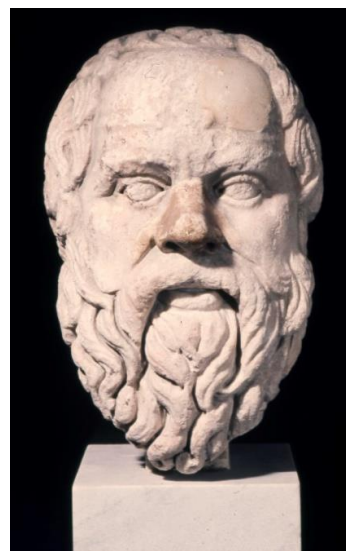
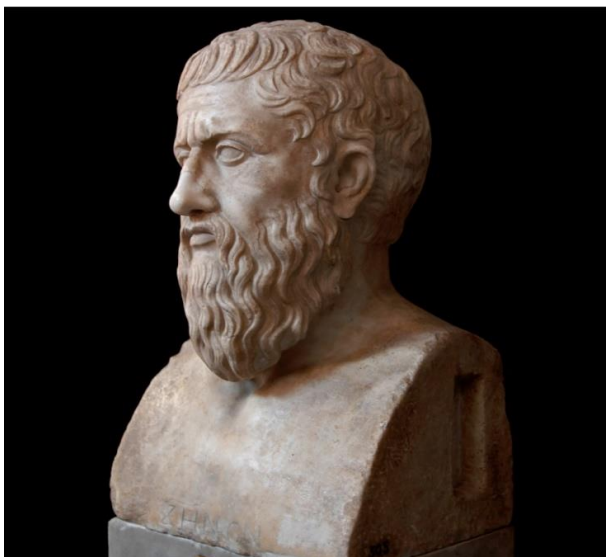
Yrkesinriktad utbildning, "universitet" och militären

Under de äldsta tiderna i den grekiska världen var all undervisning mer eller mindre familjecentrerad i brist på formella utbildningsmöjligheter. Samma sak gällde förstås Rom.

Oftast bestod utbildningen inom familjen av en *lärlingsutbildning*, det som fadern gav vidare till sonen eller varför inte modern till sin dotter. I vilket fall som helst, förväntades barnen självklart fortsätta att arbeta på samma bana som föräldrarna, om det nu var jordbruk, handel, sjöfart eller något annat. I högre samhällsklasser siktade man sig hellre på en karriär inom militären eller en offentlig tjänst. Inom hemmet förväntades modern alltid bidra med ett gott moralexempel och vara en stark förebild för sina barn.

Det tudelade grekiska undervisningssystemet slutade för de flesta barn när de fyllde 13 eller 14 år. Åtminstone gällde det här den mindre välbärgade befolkningsdelen, vilkas barn därefter kunde gå vidare till lärling för en *yrkesinriktad* utbildning.

Barn ur högre samhällstånd och aristokratins avkomma hade också efter ca 390 f.Kr. en möjlighet att skaffa sig en egen tutor-filosof, innan fasta skolor och akademier grundades till exempel i Athen. Studier på denna högre "*universitetsnivå*" erbjöd kursmaterial med två inriktningar. För det första var det möjligt att på intressets vägnar studera matematisk-tekniska ämnen som astronomi eller geometri, medan de elever som var mer inriktade på en offentlig karriär kunde söka anställning företrädesvis hos en filosof.

Till vänster: romersk marmorbyst av Platon i Vatikanmuseerna. Originalen antagligen från det 4:e århundradet f.Kr. Inskriptionen som säger "Zenon" är ett modernt tillägg.

Fotografi: Sergey Sosnovskiy 2006, CC BY-SA 4.0. Till höger: romersk kopia av en hellenistisk marmorbyst av Sokrates. Originalen ca 380–360 f.Kr. Höjd: 32 cm. The British Museum, museum nummer 1973,0327.16. CC BY-NC-SA 4.0.

Ett tillägg till utbildningen för alla män var den obligatoriska *militärtjänstgöringen* som blev aktuell när man fyllde 18 år. Kompetensen gav kandidaten en möjlighet att bli till exempel *efeb*, vilka även erhöll vapenträning. En normal värnpliktsperiod varade i ett par år, men för vissa som hopliter, kunde det betyda att man stannade i den militära reserven i princip hela sitt liv ut eller tills man fyllde 60 år, vilket var sällsynt.

Romersk golvmosaik med motiv från Platons (427–347 f.Kr.) Akademi i Athen. Hittad i Pompeji i Titus Siminius Stephanus' villa. Mosaiken föreställer en grupp grekiska talare och filosofer klädda på ett traditionellt sätt i den klassiska tidens sed. Den andra och tredje personen räknat från vänster tros representera Lysias och Platon. Enligt tradition begrovs Platon efter sin död 348 f.Kr. på Akademiens marker. Filosoferna omges av heliga pelargångar med vaser, träd och votivkolonner, det vill säga ett typiskt mytologiskt landskap. Man antar att kullen i bakgrunden skulle föreställa Akropolis i Athen. Den andra stilen, tidigt 1:a århundrade f.Kr., med en ram av festliga löv, frukter och komiska masker. Det är möjligt att villans ägare gjorde via mosaiken krav på att vara en "vän av filosofi". Neapels arkeologiska museum, Inventarienummer 124545. Med lov.

Rom

Utbildning och skolsystem under den grekisk-romerska antiken

Fram till 146 f.Kr. hade Rom försäkrat sin dominans i Medelhavsområdet och erövrat bland annat Makedonien, Karthago och Grekland och införlivat dem med det romerska riket. I det här skedet tog Rom ganska långt över den grekiska kulturen, litteraturen, talkonsten, historien, konsten, religionen samt många väsentliga delar av seder och bruk. Sist men inte minst, absorberades det grekiska undervisningsväsendet.

Den romerska poeten Quintus Horatius Flaccus från Apulien (65–8 f.Kr.) förklarade saken ungefär på följande sätt (Bok II, Epistel 1, raderna 156–157): "*Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio*". Det vill säga fritt översatt ungefär så att: "*Det erövrade Grekland fängslade den vilde erövraren och förde sin konst till det rustika Latium*". Alltså, erkände romarna från första början att den grekiska kulturen hade en dragkraft man helt enkelt inte kunde stå emot.

Även om romarna herefter erbjöds en möjlighet att direkt hämta sina utbildningsideal från en gammal civilisation som Grekland, betydde inte att de automatiskt skulle ha svalt all information med hull och hår. Bland annat institutionerna som *palaestra* (en privat atletskola där pojkar tränades till brottare och boxare och vilken också fungerade som viktiga kulturella och sociala centra) och *gymnasium* (sportscentra för män över 18 år vilka tränades för att ta del i publika tävlingar och övervakades av tjänstemän, *gymnastai*), tilltalade inte romarna och de dog helt enkelt bort. I de grekiska gymnasierna hade det också varit möjligt att ta del av föreläsningar i filosofi, litteratur och musik. De låg ofta i anslutning till biblioteken, men det här blev inte heller en romersk tradition.

Hemskola och privat undervisning

I stora drag skiljde sig inte livet för den romerska ungdomen mycket från den grekiska. Från början var det hemmets ansvar att ge barnen en uppfostran – i den mån det över huvud taget var möjligt. För pojkar innebar det manliga sysslor och för flickor kvinnliga hushållsarbeten. Ganska långt skulle det ha varit moderns uppgift att uppfostra alla barn oberoende av kön fram till skolålder. Efter det skulle fadern ha tagit över undervisningen för gossarnas del. Tanken var som i Grekland att från så tidigt stadium som möjligt "uppfostra goda medborgare".

Trots att det grekiska utbildningssystemet inte som sådant togs över av Rom, adopterades ändå grundmodellen. På så vis kan man tala om skolor i Rom upprättade i grekisk stil där till och med undervisningen sköttes av greker, fria eller ofria. Då romarna inte hade ett statligt organiserat och reglerat utbildningssystem blev det samtidigt allt vanligare att aristokratiska romare anställde grekisktalande privatlärare eller tutorer, vanligtvis i det här fallet slavar eller frigjorda män, vilka kunde undervisa barnen helst både på grekiska och latin.

Det var just den här eftertraktade tvåspråkiga kompetensen som kom att vara kännetecknande för det romerska undervisningssystemet genom hela kejsartiden fram till senantiken, men också längre in i bysantinsk tid. Det gamla grekiska systemet med en "familjepedagog" (*paedagōgus*), en lärare eller instruktör för barnen vann också stor popularitet i Roms rika kretsar. Pedagogens uppgift var bland annat att följa barnen till och från skolan samt övervaka deras sysslor hela tiden ur ett lärarperspektiv.

Under inflytande av grekerna, fördelades den romerska skolundervisningen senare i olika stadier av vilka det fanns tre. Dessa behandlas skilt i det följande.

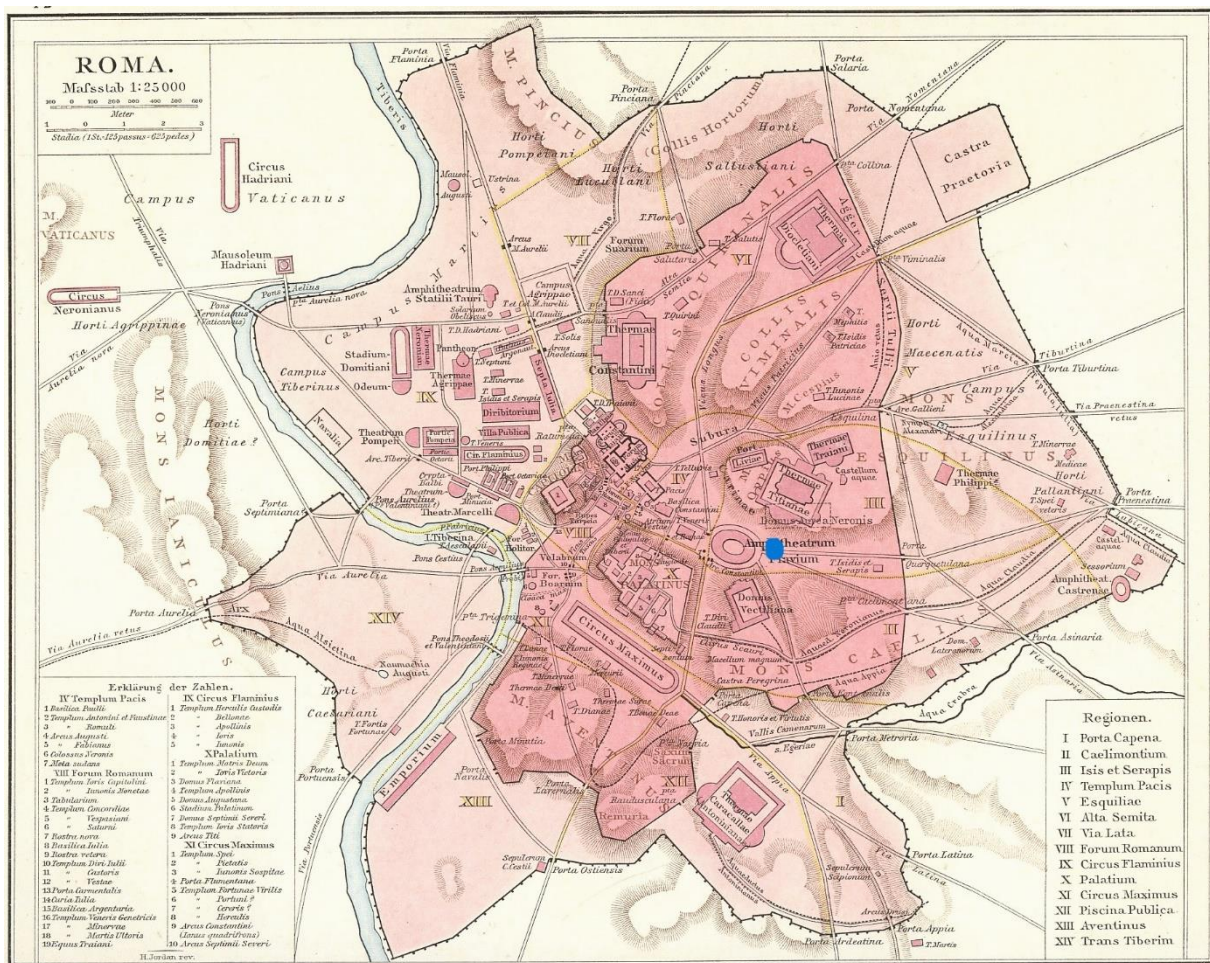
Elementärskola

Första stadiets utbildning fick man i en så kallad *elementärskola* (*ludus publicus*) där utbildning gavs av en lärare med titeln *ludi magister* eller *litterator*, en före detta eller dåvarande slav med låg status. Oftast saknade denne formell behörighet för sin uppgift.

Termen *ludus* användes parallellt för romerska sällskapsspel eller en gladiatorskola med baracker där gladiatorerna bodde och tränade, då i formen *Ludus Magnus*, *Ludus Dacicus* eller *Ludus Gallicus*, vilket gladiatorskolans namn nu än råkade vara.

Den så kallade *Ludus Magnus*, den stora gladiatorskolan med barackerna där gladiatorerna bodde i Rom intill Colosseum. Byggs av kejsar Domitianus (81–96 e.Kr.). Vy med Colosseum i bakgrund. Bild: Wikipedia, 2006, Jastrow. Allmän egendom.

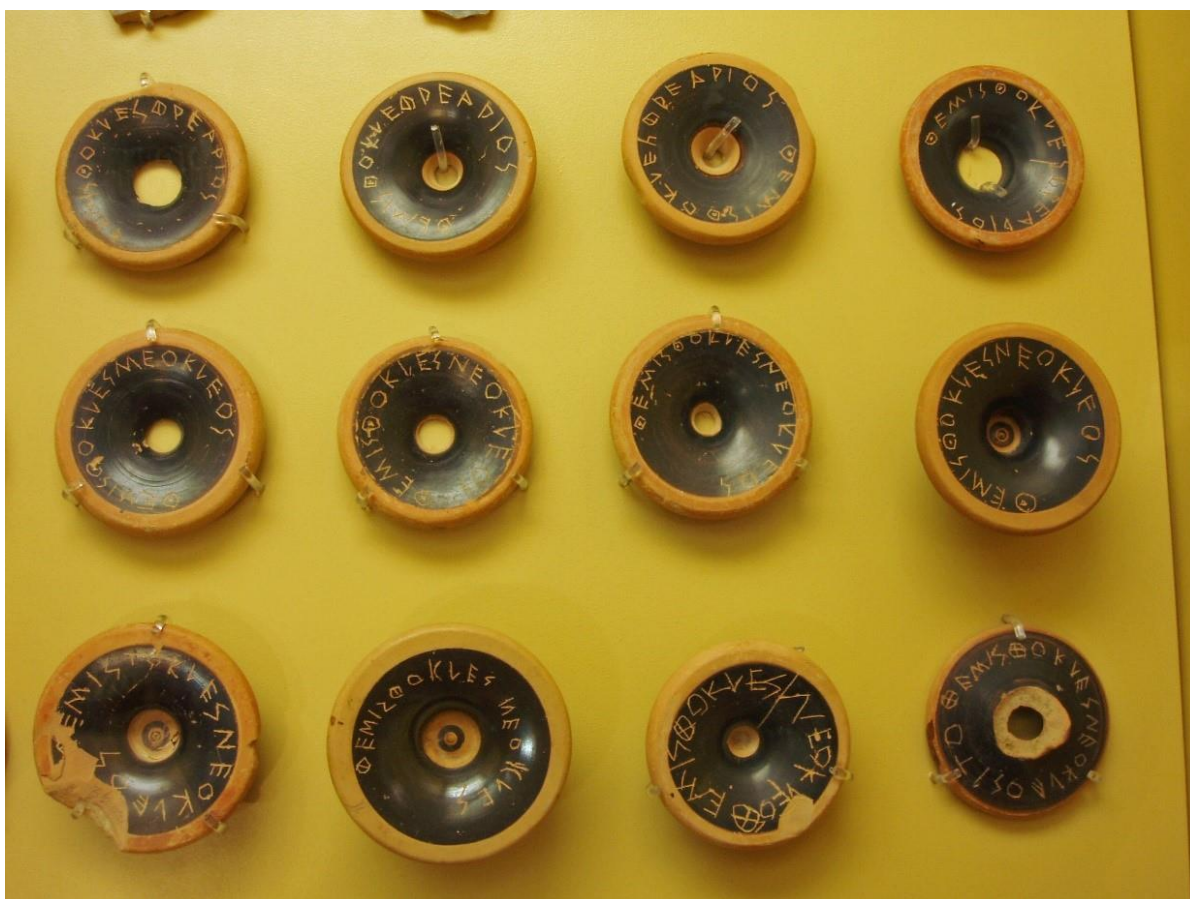
Karta av antika Roms 14 administrativa regioner. Droysen's Historical Atlas 1886. Allmän egendom. Den blå cirkeln representerar *Ludus Magnus* ungefärliga läge, strax öster om den ovala Colosseum-byggnaden.

Pojkarna, och i vissa fall även flickorna, skulle ha varit omkring 6 eller 7 år gamla när de började plugga i elementärskolan. Skolplikten slutade senast vid en ålder av 10–11 år. I skolan gick man från soluppgång eller tidigare till lunchtid. Det finns väldigt lite arkeologiskt bevismaterial om skolor som fysiska byggnader, skolrum eller skolmöbel från antikens tid. En förklaring kan vara att skolor regelbundet hystes in i byggnader som också hade andra funktioner eller rentav i privathus, vilket gör det ganska omöjligt att identifiera skolor från de allmänna arkeologiska kvarlevorna.

En annan förklaring kan vara att då skolgången ganska långt saknade en formell struktur, samlades man oftast utomhus. Om man samlades ute i det fria, var givetvis vädret en stor utmaning för undervisningen, då all verksamhet skedde under bar himmel. Som ett resultat av det här kom och gick barnen också lite hur som helst när övervakningen var bristfällig. I en undervisningssituation satt man antagligen direkt på golvet eller marken, ofta runt läraren, kanske i en cirkel eller halvbåge och höll sitt material i famnen. Lite av undervisningen gick ut på så kallad klassundervisning, utan man arbetade ganska självständigt på de lägre nivåerna. Lärarens roll var mera att ge råd och korrigera. I disciplinen ingick hårda kroppsliga straff och till exempel pryglning.

I de högra samhällstånden sköttes elementärutbildningen som ovan beskrivits vanligtvis med privatanställda lärare i avsevärt tryggare hemförhållanden.

Elementärskolans utbildning började med alfabetet och sedan undervisades man i läskunskap, skrivning och räkning (aritmetik). Undervisningsmetoden bestod troligtvis ganska långt av att läraren läste upp lärostycken medan eleverna gjorde anteckningar och memorerade det som sagts på lektionen. I vanliga fall bestod anteckningshäftet av en vaxtavla (vilka raderades dagligen så det gällde att komma ihåg innehållet!), vita stentavlor, papyrusfragment, träskivor eller krukskärvor (*ostraca*) på vilka man skrev med bläck. Oftast fanns bara billiga skrivmaterial som stentavlor, *ostraca*, vax- eller trätavlor. Papyrus var under alla tider ett dyrt skrivmaterial. Dessutom vet vi från arkeologiska fynd bland annat från Britannien, vilka behandlas senare i detta stycke, att trätabletter användes allmänt som skrivunderlag. Det vill säga, skrivtabletter upptäcktes inte i modern tid, utan 2 000 år sedan! Alla dessa skrivmaterials existens har också bestyrkts på arkeologisk väg.

Ostraka, krukskärvor hittade i en brunn på Athens Agora i Grekland. Museet i Attalosstoan i Athen. De här skärvorna hör samman med *ostrakisering* av Themistokles från Phreari år 482 f.Kr. Ibland gjordes tusentals röster för att få en individ ut från Athen, och denna gång var det Themistokles som fick packa sin väska. Källa: The Athenian Agora, Volume XXV, Ostraka, Mabel L. Lang, Princeton, New Jersey 1990, s. 35. Bild: okänd fotograf, 2008. Wikipedia, PD-self.

En vaxtavla som den kan ha sett ut med den dubbeleggade *stylus*-penna.
Med den skarpa sidan skrev man och med penseln torkade man skriften bort.
Peter van der Sluijs. Wikipedia 2013, CC BY-SA 3.0.

En annan typisk sak var att skolan inte stod för skrivmaterialet, utan det låg på studentens eller familjens ansvar att skaffa det och bära det dagligen fram och tillbaka till skolan. Åtminstone inom högre stadiets utbildning transporterade och förvarade eleven sitt skolmaterial i en så kallad *capsa* eller *scrinium* (grek. *theca*), nämligen ett litet bokskrin eller en liten kista av trä där skrivdon och -material fanns, vilka också i bästa fall kunde låsas med nyckel.

Musan *Klio* med en *capsa* med lock innehållande "böcker", det vill säga bokrullar.

Klio (grek. *Kleio*) var hjältediktningens, retorikens och historieskrivningens beskyddarinna.

Bild: *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. William Smith, LLD. William Wayte. G. E. Marindin. Albemarle Street, London. John Murray. 1890.
Perseus Digital Library.
Allmän egendom

“Pojkar i skolan” är ett mycket sällsynt tema på grekiska vas målningar. Denna vas målning kallad “Douriskoppen” är ett av de allra tidigaste dokumenten över hur bland annat skrivkonst undervisades och spreds i Grekland i början av det 5:e århundradet f.Kr. Denna *kylix* representerar attisk rödfigurig keramik och är från ca 480 f.Kr. och tillverkades i Athen. Höjd: 11,5 cm, diameter 28,5 cm. Föremålet har hittats i Cerveteri (Italien, Etrurien) och har anskaffats till Berlins Stadsmuseer år 1875. Museum nummer F 2285. Fotografi: Berlins Stadsmuseer, CC BY SA 4.0.

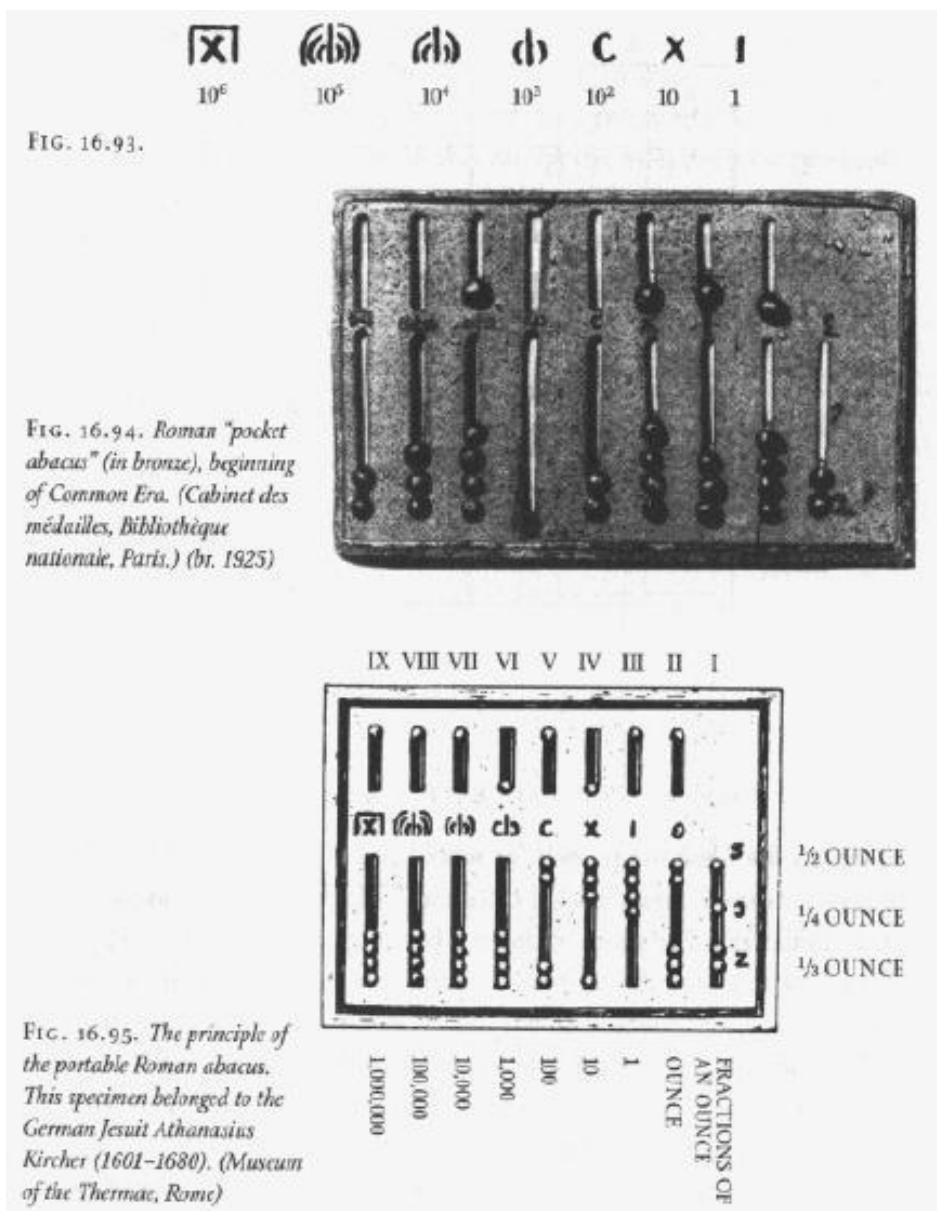
“Pojkar i skola med sina lärare”. Sida A: Till vänster, en äldre pojke som sitter och visar den yngre som står hur man spelar flöjt. I mitten sitter en äldre man som visar hur man ska hålla skrivfodral i famnen bestående av en vaxtavla och “penna”, *stylus*. Till höger, en äldre man som tittar på. Längst uppe hänger en Barbitos, ett stränginstrument som användes i Grekland, skrivfodral m.m. Berlins Stadsmuseer, museum nummer F 2285. Fotografi: Berlins Stadsmuseer, CC BY SA 4.0. Fotomanipulering: Kenneth Silver.

“Pojkar i skola med sina lärare”. Sida B: Till vänster, en sittande man med skägg och spelande en barbitos, ett stränginstrument, med en yngre pojke mittemot som spelar sitt instrument. Ovanför dem hänger en annan barbitos och en kopp m.m. I mitten sitter en äldre man med skägg och håller upp en bokrulle öppen så att den kan läsas när han öppnar den och rullare vidare. Till höger sitter en äldre man med skägg på en stol med benen i kors och följer med eller läser boken. Ovanför hänger en korg, ett fodral, en barbitos och en kopp. Berlins Stadsmuseer, museum nummer F 2285. Fotografi: Berlins Stadsmuseer, CC BY SA 4.0. Fotomanipulering: Kenneth Silver.

Räkning krävde fingrar, stenar eller pärlor (*calculi*), de senare nämnda insatta i en mekanisk, bärbar räkneram av trä eller metall kallad *abacus* (se bilden under). En *abacus* var en slags tidig version av en analog ”räknemaskin”, känd redan från det 3:e årtusendet f.Kr. i Mesopotamien.

Grekerna kallade de lösa stenarna eller pärlorna för *psephoi* och romarna *calculi*, vilket översätts till ”liten sten”. Samtidigt innefattar termen att man ”räknar med stenarna”, som i engelskan där *calculi* gav uttrycket ”to calculate”, ”att räkna”. ”Räknemaskinen” hade nummervärden 0–9 arrangerade i grupper och kolumner med sju romerska bokstäver (I, V, X, L, C, D och M), vilka också hade sitt nummervärde. De 9 grupperna arrangerade i par representerade *ental*, *tiootal*, *hundratal* och så vidare. Sålunda, genom att röra stenarna eller pärlorna fram och tillbaka, kunde man utföra ganska komplicerade matematiska kalkyler.

Romersk "fickräknemaskin", en så kallad *abacus*, från början av kejsartiden. Under en skiss som användes av jesuit Athanasius Kircher under 1600-talet. Bilden i Fig. 16.94, Cabinet des Médailles, Bibliothèque nationale, Paris 1925. Allmän egendom.

Lärarens lön ca 300 e.Kr. uppgick till kanske 50 romerska denarer per elev per månad (klassens normala storlek antas ha varit högst 10–20 elever). För jämförelsens skull visar officiella handlingar att en romersk soldat (*miles legionis*) under kejsar Augustus tid fick som baslön 225 denarer brutto per år (före avdragen från lönen) och under senantiken kanske omkring 1 350 denarer per år. Problemet var hela tiden det att läraryrket inte var särskilt högt uppskattat, vilket också syntes i lärarnas anspråkslösa sociala bakgrund och lågavlöningen, vilka faktorer direkt inverkar på hurdan nivå undervisningen i fortsättningen blev.

Naturligtvis fanns det i Romarriket ett stort antal personer som tillfångatagits i samband med den romerska erövringen av bland annat Grekland och senare, personer vilka till sin status var slavar, men vilka i själva verket till sin bakgrund var högt bildade och var väldigt kunniga på många vetenskaps- och ämnesområden. En del av dem fick anställning som privata lärare eller bidrog annars med sina kunskaper till rikets förvaltning.

Grammatikskola

Andra stadiets utbildning i en *grammatikskola* riktade sig till gossar i åldern 12–13 år. Eleverna kom från familjer som hade råd med utbildningen, och de fortsatte studierna tills de var omkring 15 år gamla. Lärarna kallade *grammatici* (*sing. grammaticus*), vilka var slavar eller frigjorda, undervisade grammatik och litteratur. Dessa lärare var betydligt mer kompetenta och mycket bättre avlönade än de motsvarande i elementärskolan. Flickor tog inte normalt del av detta stadiums utbildning, då man utgick ifrån att de under sina tidiga tonår i alla fall skulle bli bortgifta, vilket gav upphov till tankegången att skolningen i detta fall skulle ha varit en bortkastad investering. För flickorna var det familjelivet som en *matrona* som väntade. I grammatikskolan förbättrades typiskt baskunskaperna i läsning, skrivning och räkning med ytterliga fördjupning i det grekiska och latinska språket samt litteraturhistoria.

Retorskola

Grammatikskolan var framför allt ett förberedande element för elever som ville gå vidare. De elever vars föräldrar hade råd att betala studieavgifterna fortsatte med tredje stadiets studier i en *retorskola*, efter att de uppnått en ålder av omkring 15–16 år. Den lilla, utvalda skaran som nådde det här stadiet studerade med inriktning på en offentlig karriär inom till exempel politik, retorik eller juridik.

Endast de bästa och rikaste familjerna kunde skicka sina barn för att utbildas i en retorskola på grund av studieavgifterna. Retorskolorna blev vanliga under det 2:a århundradet f.Kr. Det här indelade systemet förblev gällande i Romarriket över ett halvt årtusende, från det 1:a århundradet f.Kr. till 5:e århundradet e.Kr.

Skolundervisningens praktiska tillämpningar och "läroplanens" mål

Om man tänker på vad de två ovan beskrivna skolformerna innehållsmässigt skapade för verksamhet under antiken, vilka elevernas kunskaper efter avslutad skolgång kanske blev, och hur eleverna därefter kunde utveckla sina egna förmågor, fanns det märkbara skillnader. Även om skolverksamheten stämde överens med de värden som rådde i de båda samhällena, var verkligheten på djupet faktiskt ganska annorlunda.

Det var nämligen så att den grekiska skolutbildningen förberedde ynglingarna för vuxenlivet som "goda medborgare" och samhällslivet på ett allmänt plan. Där den

grekiska kulturen omfattande hela tiden tanken att all undervisning är allmännyttig för människan, och att den har ett viktigt självvärde, skulle systemet i Rom framför allt producera kandidater som var lämpliga att ge sig in på en offentlig ämbetsmannabana, som till exempel att bli goda talare (retoriker).

Utbildningens mål i Rom var alltså i främsta hand att förse lämpliga kandidater med de kunskaper de behövde för att uppfylla statliga intressen, i motsats till sina personliga utvecklingsambitioner. Det här förklarar ganska långt romarnas betoning på tekniska baskunskaper som litteratur och retorik (talkonst) på bekostnad av, eller till och med nonchalans mot grekernas stora intresse för en god allmänbildning inom filosofi, litteratur, musik eller atletisk sport. Som redan konstaterats, var romarnas intresse alltid praktiskt och verksamhetsorienterat. Därför förvandlades också det romerska undervisningsväsendet i riktning mot "nyttoämnen", vetenskaper till "nyttovetenskaper" och arkitektur till "nyttoarkitektur" och så vidare.

Om man helt praktiskt tänker på vad eleverna studerade i den romerska elementärskolan eller under den fortsatta utbildningen jämfört med det grekiska utbildningssystemet, har man påpekat att utbildningen var väldigt avlägsen från den verkliga värld tonårspojkar levde i och de intressen ynglingar genom tiderna alltid haft. Studiemotivationen baserade sig ganska långt på föräldrars krav och förväntningar samt den stränga disciplinen och hotet om kroppsliga straff. Däremot gavs aldrig några statliga garantier om en riktig grundutbildning eller ett antal undervisningstimmar med löftet om en fortsatt utbildning som i ett modernt västerländskt skolsystem.

En del hävdar att vår bästa källa till romersk undervisning skulle vara Marcus Fabius *Quintilianus* som levde under det tidiga 1:a århundradet e.Kr. (ca 35–96 e.Kr.). Quintilianus var en berömd romersk retoriker och utbildare samt innehavare av den första statligt finansierade lärdomsstolen i grekisk och romersk retorik i Rom. Född i Spanien, men verksam i Rom, är han bäst känd för det massiva verket *Institutio Oratoria* (*Education of the Orator*) eller *Den fulländade talaren*.

I detta huvudverk, som är en slags handbok i retorik, berättar författaren om hur man i praktiken utbildar och skolar en talare från barndomens unga år till vuxen ålder. Quintilianus menade att den ideella talaren, den så kallade "*intelligente romaren*" (*Romanus sapiens*), var en hybrid av den romerska politikerns brukbarhet och den grekiska filosofiska traditionens vishet. Han tyckte också att det var bättre för barnets sociala utveckling om denne skolades utanför hemmet. Såsom Quintilianus hade förstått saken, skulle eleven lära sig att läsa högt, skriva, kunna sätta sig in i de grekiska och latinska författarnas tankegångar och verk, behärska sin grammatik, idka litterär kritik samt lära sig matematik, geometri, musik, filosofi och såklart retorik.

Frågan är bara hur långt denna teoribok i retorik ger verktyg att förstå romersk utbildning över lag, då till exempel, musik och geometri eller den slags matematik greker använde, aldrig utgjorde en del av den romerska läroplanen för de lägre stadiernas utbildning. Romarna var ju inte heller alls intresserade av att utveckla vetenskapen eller de specifika ämnena inom området. Sist men inte minst,

retorikskolan var ett utbildningsskede ytterst få romare ens kunde drömma om, vilket skiljer den helt från den anspråkslösa allmänna utbildning som var tillgänglig.

En romersk skola som verkar vara en undervisningsmiljö, antagligen i ett privat hem. I mitten avbildas en äldre man med krulligt hår, som utgående från sin frisyr antas ha varit grek. Läraren undervisar tre elever, två äldre och en yngre. Den första äldre pojken till vänster håller ett portabelt skrivunderlag/träbord och en bokrulle i sin hand. Den andra pojken till höger om läraren i mitten koncentrerar sig på en bokrulle han läser. Den yngre gossen som kommer in från höger marginal hälsar med utsträckt höger arm, men han ser allt annat än ivrig ut.

Den yngste gossen bär vaxtabletter i vänster hand sammanbundna med en läderrem. Relief i sandsten från Neumagen nära Trier i Tyskland. Rheinisches Landesmuseum Trier.

Daterad till ca 180–185 e.Kr. Bild: Carole Raddato, 2017. Wikipedia, CC BY SA 2.0

Skrivunderlag/tablett av trä från romerska London (*Londinium*; Walbrook) från kejsartiden.

Bild: The British Museum, museum nummer 1934,1210.98 CC BY-NC-SA 4.0

Det romerska samhället under kejsartiden och senantiken med tanke på undervisning och allmän läs- och skrivkunnighet

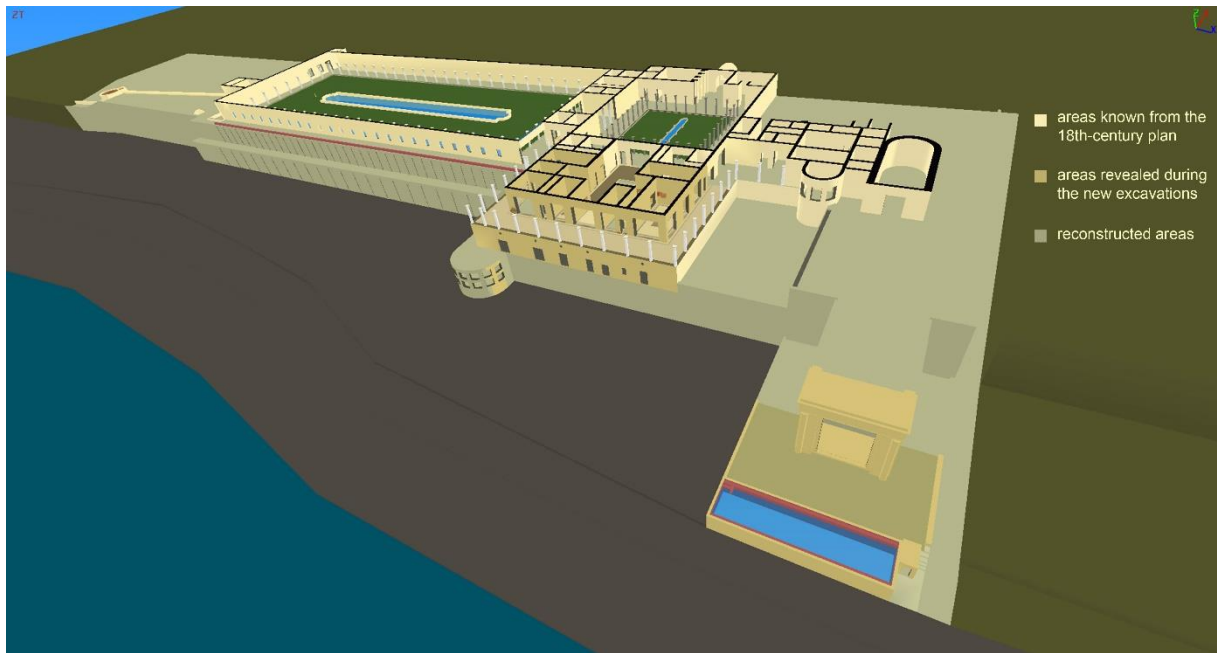
Det romerska riket nådde sin absoluta kulmination under kejsarna Trajanus (98–117 e.Kr.) och Hadrianus (117–138 e.Kr.) regeringstider, då kanske en fjärdedel av världens befolkning levde och dog under Roms herravälde. Spridningen av den romerska kulturen var då som störst, och det fanns en kejsarlig välvillighet för främjande av högre utbildning och vetenskap. Bland annat inrättades under kejsare Trajanus tid omkring 100 e.Kr. Roms största bibliotek i Basilica Ulpia på Forum Romanum som överlevde till det 5:e århundradet e.Kr. Där fanns också Roms offentliga arkivkontor, även om det också fanns andra officiella arkiv i stan som *Aerarium* eller *Tabularium*. De publika arkivens roll var en av auktoritet och utövande av statsmakt genom de olika tjänstemännen. Kännetecknande både i Grekland och Rom var att individen och staten tillhörde samma politiska system, vilket innebär i praktiken att deras handlingar bevarades i ett och samma arkiv.

Kejsar Hadrianus grundade till staden Athens ära en skola (*ludus*) för att understöda litteratur och vetenskap med namnet *Athenaeum* på Capitoliumkullen i Rom, vilket också arkeologiskt har fastställts.

Kejsar Marcus Aurelius (161–180 e.Kr.) grundade ett par lärostolar inom filosofi i Athen. Som vi redan påpekat, ledde utvecklingen till en slags "renässans" för grekisk kultur, historia och språket, vilket särskilt syntes i de kvarlevande filosofiska rörelserna.

Ett fenomen som kom att ha en ovanligt stor betydelse för den antika litteraturen och spridningen av grekiskan och latinet var utvidgandet av biblioteksväsendet både i Rom och provinserna. I sig själv var bibliotek en gammal uppfinning, och i form av samlingar av officiell korrespondens och handlingar fanns det stadsarkiv redan tusentals år före Kristus.

Vi har redan tagit upp den klassiska tidens underverk, det världsberömda biblioteket i Alexandria som grundades på det 3:e århundradet f.Kr. och stadsbiblioteket i Pergamon från det 2:a århundradet f.Kr. Naturligtvis var allt det här en fördel också för humanistiska studier i allmänhet. Bibliotek grundades såväl av förmögna privata personer som Plinius den yngre omtalad under som av stater, vilka av naturen hade råd med det. Men hur som helst, anskaffningen av böcker var alltid en besvärlig och kostsam process på grund av allt handarbete involverat i kopieringen av skrifter och anskaffningen av dyra skrivmaterial.

Herculaneum. Virtuellt 3D rekonstruktion av Herculaneums bibliotek, "Villa Papyri". Bilden och rekonstruktion: ©Mantha Zarmakoupi 2015. Modellen är gjord av The Experimental Technologies Center, University of California, Los Angeles med stöd av Herculaneumsällskapets vänner. Publicerat med lov.

Välvilligheten tog sig bland annat uttryck i att den romerska kejsaren innehade rollen som beskyddare av lärande och utbildning i Rom och beviljade materiella privilegier, till exempel skattefrihet, och tidvis till och med stipendier till enskilda kandidater. Den första personen som belönades med dessa privilegier var Quintilianus, som ovan redan nämnts. Quintilianus' undervisning kom i sin tur till nytta för andra som Gaius Plinius Caecilius Secundus, det vill säga Plinius den yngre (ca 61–113 e.Kr.) och Publius Cornelius Tacitus (ca 56–120 e.Kr.) eller Tacitus, den "största romerska historikern" som man brukar kalla honom.

I den meningen skapade den statliga välvilligheten genom ett direkt stöd till individer en slags positiv dominoeffekt i samhället. Under århundradens lopp ledde utvecklingen till ett ökat kejsarligt intresse och också en sponsorerings av undervisningen. Före utgången av det 3:e århundradet e.Kr. var de romerska skolorna också mer eller mindre stadstyrda. Innehållsmässigt förblev förändringarna ändå relativt små, tills grekiskan så småningom trängdes ut från läroplanen i väst före ingången av det 4:e århundradet e.Kr.

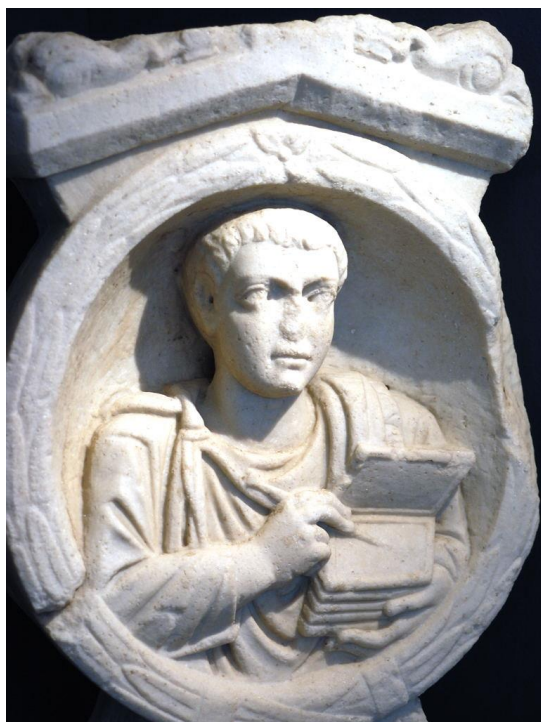
Det har också sagts att vid ingen annan period av antikens historia var möjligheterna att skaffa sig ett visst mått av skolutbildning mer utbredda, och andelen analfabeter i befolkningen hade aldrig varit så liten. Men trots allt detta skulle siffrorna om läskunnighet inte vara särskilt imponerande ur ett modernt perspektiv. I praktiken var en bra formell utbildning tillgänglig enbart för de rika och de som hörde till de högre samhällsständerna. Vidare berörde detta naturligtvis alltid bara de människor som var fria, det vill säga romerska medborgare. Fattiga, de som bodde på landsbygden, samt

trälar och kvinnor, föll ganska långt i alla tider utanför den formella utbildningen, förutom i de fall där föräldrarna i familjen eventuellt kunde förmedla sina barn en privat undervisning.

Således, handlade det i de allra flesta fall om enbart ett fåtal personer som kunde arrangera en god utbildning åt sina barn och hade råd att stå för de höga kostnaderna. Det fanns aldrig ett system som skulle ha påmint om en kostnadsfri grundläggande utbildning, en slags allmän läroplikt som skulle ha omfattat barn från alla samhällsklasser och alla åldrar. Visserligen fanns det i stora städer som Athen och Alexandria också högre läroanstalter som "akademier" eller "universitet", vilka nog var öppna för vem som helst. I praktiken var det ändå så att omfattande förkunskaper som läs- och skrivkunnighet eller ett tidigare curriculum av grundstudier krävdes för att en person kunde antas, vilket automatiskt uteslöt majoriteten av befolkningen i Romarriket.

Den låga läskunnigheten under antiken ledde redan tidigt till ett utbredd bruk av högt uppskattade professionella skrivare (*scriba*), vilka var tjänstemän ofta anställda på "skrivkontor" (*grapheia*). En skrivare verkade snarare som en slags sekreterare inom den högsta klassen av tjänstemän, oftast knuten till en romersk magistrat.

En *scriba* var härmed mycket mer än bara en bibliotekarie (*scriba librarius, librarii*), kopist (en som kopierade dokument för hand), vilka oftast drogs från klassen av publika slavar eller en kontorist (*notarii*) (från *nota* som betyder tecken eller märke), vilka satt på möten och använde stenografi (*skrivmetod med kompakt skrift för att kunna anteckna med hög hastighet*) för att ta anteckningar och ofta innehade posten som en privatpersons professionella skrivare. *Notarii* var typiskt en slav eller en träl som frigjorts (*libertus*).

En romersk skrivare, *scriba*, med sina tavlor och *stylus*-pennan. Antagligen från tidig kejsartid. Gravmonument vid Flavia Solva i Noricum (nuvarande Österrike). Hermann A.M. Mucke, Wikipedia 2007.

Under romartiden i Egypten pratade man till och med om en kategorisering av analfabeter: i de så kallade "långsamma skrivarna" och de som "på riktigt var skriv- och läskunniga". Som sagt, det finns också hänvisningar till ganska många läskunniga kvinnor under tidig kejsartid, av vilka en del var skrivare. Några enstaka kvinnor lyckades till och med slå sig igenom inom senantikens vetenskapsvärld, som till exempel Hypatia från Alexandria (ca 355–415 e.Kr.).

Rachel Weisz som Hypatia från Alexandria. Bild: World Historia Encyclopedia/Focus Features, Newsmarket Films, Telecinco Cinema (copyright, fair use)

Det har funnits mycket spekulationer om kvinnliga gladiatorer i Rom, till exempel om de var riktiga gladiatorer eller om det var frågan om någon slags jämförbar underhållning. En sak som stöder deras "verkliga" frånvaro är att det inte fanns ett riktigt ord för en kvinnlig gladiator i latinet. Om termen hade funnits skulle det antagligen ha påmint om *gladiatrix* (sing.; plur. *gladiatrices*). Det närmaste beskrivande ordet var *ludia* som är den kvinnliga versionen av *ludio* eller *ludius*, det vill säga en slags scenkonstnär. Orden förekommer bara en handfull gånger i källor. Men antagligen pågick ändå något exceptionellt eftersom kvinnliga gladiatorer dyker upp i antika källor som Juvenalis' *Satirer* och hos den romerska historikern Suetonius, som berättar att kejsar Domitianus (81–96 e.Kr.) hade kvinnor att strida nattetid och lysa upp spektaklet med facklor. Hur allmänt det var med kvinnliga gladiatorer eller vilken betydelse det hade vet vi däremot inte. Kejsare Septimius Severus (193–211 e.Kr.) förbjöd till slut seden som gladiatorer för kvinnors del.

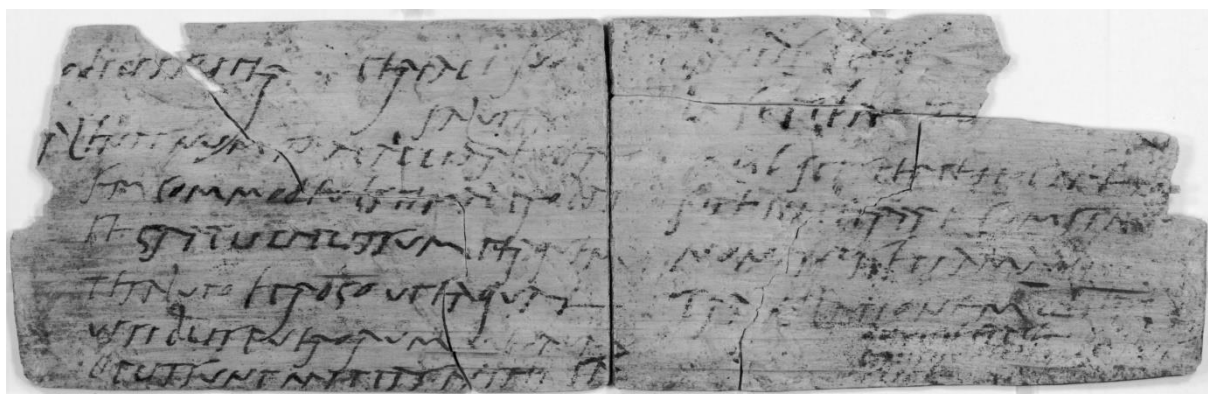
Marmorrelief i marmor föreställande kvinnliga gladiatorer från Halikarnassos (Bodrum), Anatolien eller Turkiet, med deras namn på grekiska under. Reliefen memorerar de kvinnliga gladiatorerna Amazon (till vänster) och Achillia (till höger) som antingen blivit befriade från tjänst eller kommer samman för strid. De kvinnliga gladiatorerna saknar hjälm, men bär nog svärd, benskydd och sköldar. Achillia till höger är vänsterhänt och saknar ansiktet.

Gladiatorerna står på en upphöjd plattform och under både till höger och vänster syns antingen huvuden på åskådare eller så representerar dessa kvinnors hjälmar. Det var nämligen inte normalt att gladiatorer kämpade utan hjälmar. De kvinnliga gladiatorerna bär annars samma utrustning som de manliga, förutom att här saknar de hjälm. Utgående från personernas namn, är en teori att figurerna har att göra med myten om Akilles och Penthesileia, amasonernas drottning, och att striden skulle ha gått ut på att återskapa mytologiska scener. Reliefen är daterad till senantik tid, det 1:a till det 2:a århundradet e.Kr.

Höjd: 65 cm, bredd: 77 cm och tjocklek: 16 cm. The British Museum, museum nummer 1847.0424.19, CC BY-NC-SA 4.0.

Läs- och skrivkunnighet var kanske vanligare i områden där skrivkonsten hade upptäckts som Babylonien, Egypten och där den passerade vidare som Mindre Asien, medan det fanns andra områden där den muntliga traditionen förblev dominerande. En yrkesgrupp som utmärkte sig speciellt var den romerska armén där skrivkonst allmänt behövdes för olika slags räkenskaper, framställandet av juridiska dokument och officiella meddelanden, vilket vi ser från inskriptioner samt bevarad korrespondens på olika slags bestående material samt gravstenar eller epitafer vid sidan av det organiska materialet som trätavlor som redan nämnts.

Upptäckten av ett betydande skriftligt militärarkiv från det 1:a och 2:a århundradet e.Kr. bestående av trätavlor från det romerska *Vindolanda* (Storbritannien) har förvånat den vetenskapliga forskningen och har i praktiken omkullkastat teorin om att romerska Britannien skulle ha varit ett "sämre" utvecklat område. Fyndet har haft en enorm betydelse på många olika plan.

Skriven trätavla på latin från det romerska arkivet från *Vindolanda*, Britannien (Northumberland, Chesterholm, Vindolanda). Innehållet: "Sent from Clodius to Cerialis, refering to Gaul, and slaves' cloaks. Five fragments". "Clodius skickar ett brev till Cerialis och hänvisar till Gallien och slavars mantlar. Fem fragment". The British Museum, museum nummer 1986, 1001.36. CC BY NC SA 4.0

I vårt moderna och bekväma samhälle anses analfabetism alltid vara ett tecken på "efterblivenhet" eller "bakåtsträvande", alltså ett allvarligt problem. Men detta var inte alls fallet under antikens tid. I själva verket fanns det inget problem över huvud taget. Analfabetismen erbjöd bland annat staten ett effektivt verktyg att manipulera och hjärntvätta den stora, utbildade folkmassan eller mobben i Rom vars enda kontaktyta till kultur eller utbildning var, till exempel, teaterspel eller gladiatorföreställningar.

Så märkligt som det är låter, kunde analfabetismen alltså tjäna viktiga romerska politiska intressen, vilket ofta helt glömts bort. Den bäst kända och största romerska satirikern Decimus Junius Juvenalis, bättre känd som Juvenalis (föddes ca 55–60 – dog efter 127 e.Kr.), skrev nämligen i sin *Satir* nummer 10 (10.77–81) i engelsk översättning: "the people who once upon a time bestowed military commands, high civil offices, legions, and everything else, now restrains itself, and instead, eagerly hopes for

just two things: bread and circuses". Översatt fritt till svenska: " Det folk som en gång i tiden förlänades militära befäl, höga civila ämbeten, legioner och allt annat, lägger nu band på sig och hoppas i stället ivrigt på bara två saker: bröd och skådespel".

Det latinska uttrycket "*panem et circenses*" eller "*bröd och skådespel (cirkus)*" på svenska, Juvenalis pratade om, har levt som en maxim eller tänkespråk fram till denna dag. Juvenalis fylldes med en stor olust mot det romerska samhället, den utspridda korruptionen, romarnas dårskap, brutalitet och allmänna fördärv.

"Brödet" författaren hänvisar till var det system Rom utvecklade under sen republikansk tid för att föda sin miljonbefolkning i Rom, där utdelningen av månatligt spannmål (*cura annonae*) och andra livsmedel gjordes gratis åt hundratusentals medborgare i stan, vilket långt reglerade förhållandet mellan kejsaren och invånarna. Samtidigt passiverade systemet befolkningen för de fick ju gratis uppehälle av staten utan att behöva göra något.

"Skådespel eller cirkus" hänvisar till romarnas sed att iscensätta gladiatorföreställningar särskilt på Colosseum, vilkas enda målsättning var att tillfredsställa romarnas törst för våld och blod, det som ansågs vara dåraktiga nöjen inriktade enbart på att döda djur och människor.

Juvenalis hävdar alltså direkt att härskarna i Rom höll medvetet befolkningen i ett självbelåtet och trögt sinnestillstånd genom att förse dem med gratis livsmedel och släckte deras törst för aggressivitet och blod med våldsamma skådespel. Det var så här, menade Juvenalis och en del forskare, att det tidigare aktiva romerska folket hade frivilligt gett bort sin politiska makt i utbyte mot att tillfredsställa sina dagliga fysiska behov med gratis livsmedel och nu trubbade de sitt sinne med tanklös underhållning.

Som slutsats är det viktigt att konstatera att det skedde ingen märkbar utveckling under hela antikens tid i människors läskunnighet trots existensen av en allmän skolgång.

Det kvarstår därför som ett faktum att med stor sannolikhet kunde bara några procent av befolkningen i hela Romarriket läsa och skriva. Dessutom av den här försvinnande lilla skaran som faktiskt kunde läsa, var de allra flesta alltid män.